

Biblioteka
NASLIJEĐE

TIM *press*

Biblioteka
NASLIJEĐE

Benjamin Balint

POSLEDNJI KAFKIN PROCES

Slučaj jedne književne ostavštine

Naslov izvornika

KAFKA'S LAST TRIAL

The Case of a Literary Legacy

Copyright © 2018 BY BENJAMIN BALINT

© za hrvatsko izdanje
TIM press d.o.o., Zagreb
Tel.: 01 611 97 13; Faks: 01 611 97 14
E-mail: tim.press@tim-press.hr

www.tim-press.hr

Sva prava pridržana
ISBN 978-953-8075-66-7

Benjamin Balint

**POSLJEDNJI
KAFKIN
PROCES**

Slučaj jedne književne ostavštine

S engleskoga preveo
Marko Maras

Zagreb, 2019.

Za Karinu

SADRŽAJ

1	Posljednji priziv	7
2	„Fanatično obožavanje“: prva žrtva Kafkine čarolije	19
3	Prvi proces	35
4	Očijukanje s Obećanom zemljom	51
5	Prva i druga presuda	69
6	Posljednji sin dijaspore: Kafkin židovski zagrobni život	83
7	Posljednje okupljanje: Kafka u Izraelu	99
8	Kafkina posljednja želja, Brodova prva izdaja	117
9	Kafkin tvorac	127
10	Posljednji vlak: od Praga do Palestine	137
11	Posljednji plesač na žici: Kafka u Njemačkoj	149
12	Stanlio i Olio	167
13	Posljednja Brodova ljubav	181
14	Posljednja nasljednica i prodavanje Kafke	193
15	Posljednji sud	199

Epilog	211
Bilješke	221
Zahvale	241
Opća bibliografija i citirana djela	243
Djela Franza Kafke prevedena na hrvatski	255
Arhivi	256
Sudski dokumenti	256
Kazalo	257

POSLJEDNJI PRIZIV

*Izraelski vrhovni sud, Ulica Shaarei Mishpat 1, Jeruzalem
27. lipnja 2016.*

Njemačka riječ *sein* ima dva značenja: *biti* i *njegov*.
— Franz Kafka, *Razmišljanja*, aforizam 46

Jednog ljetnog jutra u Jeruzalemu, osamdesetdvogodišnja Eva Hoffe sjedila je sklopljenih ruku na uglačanoj drvenoj klupi u niši pod svodom predvorja Izraelskog vrhovnog suda. Da se nekako rasonodi dok ne počne rasprava, prijateljica koja je došla pružiti joj potporu listala je dnevne novine *Maariv*. Eva je inače izbjegavala novine – bile su joj mrske gomile laži koje su pisali novinari, uporno je prikazujući kao mušičavu usidjelicu, kao oportunisticu koja želi na brzinu zaraditi na kulturnom blagu prevažnom da bi ostalo u privatnim rukama. Zapeo joj je za oko naslov ispisan velikim crvenim slovima na prvoj stranici. „Čak su i uvojak kose Davida Bowieja stavili na javnu dražbu“, rekla je s tračkom zgražanja. „Da, kao da je relikvija“, odvrtila je prijateljica.

Taj je dan trebao presuditi o sudbini jedne druge relikvije. Prije tri mjeseca, 30. ožujka 2016., Eva je obaviještena da je Vrhovni sud pristao razmotriti njezin slučaj „s obzirom na njegov javni značaj“. Čudno, ali Evin slučaj nije se pojavio na javnom rasporedu suda

gdje su bili popisani svi drugi slučajevi za taj dan. Digitalni ekran u predvorju Vrhovnog suda navodio je njezinu raspravu samo kao „anonimni protiv anonimnog“.

Eva je uranila gotovo jedan sat pa je možda propustila vidjeti ekran kad je ušla. Kako god bilo, tog se dana nije mogla nadati anonimnosti, koliko god žarko željela njezinu utjehu. Bio je to vrhunac onoga što bi se moglo nazvati osmogodišnjom bitkom za skrbništvo. Ranije faze suđenja – pune pravnih, etičkih i političkih dvojbi – prenošene su u izraelskim i međunarodnim medijima dok su rasprave prolazile kroz Obiteljski sud Tel Aviva (od rujna 2007. do listopada 2012.) i Okružni sud Tel Aviva (od studenoga 2012. do lipnja 2015.). U parnici se od početka radilo o sukobu između prava privatnog vlasništva i javnog interesa dviju država: treba li ostavština praškog pisca njemačkog jezičnog izričaja Maxa Broda (1884. – 1968.) pripasti Evi Hoffe ili izraelskoj Nacionalnoj knjižnici, ili je najbolje da se pohrani u Njemački književni arhiv u Marbachu? Na kocki nije bila samo ostavština Maxa Broda, koji je nekad bio ugledna ličnost srednjoeuropskog kulturnog kruga. Brod je bio prijatelj, urednik i književni nasljednik drugog praškog pisca, čije je ime sinonim za modernu književnost općenito – Franza Kafke.

Brodova ostavština nije sadržavala samo njegove vlastite rukopise, nego i svežnjeve Kafkinih papira, krhkih poput jesenskog lišća. Devedeset dvije godine nakon Kafkine smrti, ti su rukopisi nudili nova otkrića o zagonetnom svijetu pisca koji je stvorio jedinstven i prepoznatljiv stil nadnaravnog realizma i ostavio neizbrisiv trag u književnosti dvadesetog stoljeća svojim bajkama o labirintima, apsurdnu i bezličnu tiraniju, kao jedan od rijetkih pisaca čije je ime postalo pridjev. Neobična priča o tome kako su Kafkini rukopisi došli u ruke obitelji Hoffe jest priča o tada nepoznatom i genijalnom piscu čiju je posljednju želju iznevjerio njegov najbolji prijatelj, o vratolomnom bijegu od nacističkih osvajača dok su se vrata Europe zatvarala, o ljubavnoj vezi izbjeglica pristiglih u Tel Aviv i o opsesiji dviju država da se riješe trauma iz prošlosti koja ih je tog dana dovela

pred Vrhovni sud. No suđenje je prije svega otvorilo drugo goruće pitanje: tko je vlasnik Kafke?

Eva, koja se našla u središtu tog vrtloga, rodila se u Pragu 30. travnja 1933., desetljeće nakon što je Kafka pokopan na praškom židovskom groblju. Imala je pet godina kad je iz grada pod nacističkom okupacijom pobjegla s roditeljima – Esther (Ilse) i Ottom Hoffeom – te starijom sestrom Ruth. Pokazala mi je fotografije majke Esther kao mlade praške ljepotice s njemačkom dogom koja se zvala Tasso po talijanskom pjesniku iz 16. stoljeća, autoru spjeva *La Gerusalemme liberata* (*Oslobođeni Jeruzalem*, 1581.). „Tako sam nazvala i jednu od svojih mačaka“, rekla je Eva.

Kad je stigla u Palestinu, Eva se upisala u školu u Gan Shmuelu, kibucu kod grada Hadere na sjeveru, te je do petnaeste godine pohađala poljoprivredni internat u Selu mladeži Ben Shemen u središnjem Izraelu. Tamo joj je najdraža učiteljica bila umjetnica Naomi Smilansky (1916. – 2016.), koja je uzela Evu pod svoje okrilje. Ali Evin je boravak u Ben Shemenu obilježila usamljenost. „Strašno sam čeznula za domom, svake sam noći plakala“, pričala je. Kad je 1948. izbio izraelski rat za nezavisnost, Ben Shemen su opkolile snage Arapske lige, a Eva i ostali evakuirani su u oklopljenim autobusima.

Nakon rata Eva je služila vojni rok u jedinici Nahal izraelske vojske (te su jedinice pod zapovjedništvom Korpusa za obrazovanje i mladež, a udružuju volontiranje, organizaciju zajednice, poljoprivredu i vojnu službu). Kad joj je završila služba, izabrala je studij muzikologije u Zürichu. Međutim studij je prekinula 1966. kako bi se vratila u Izrael, dijelom kako bi umirila oca Otta, koji je imao napade straha zbog neizbježnog sukoba između Izraela i arapskih zemalja u susjedstvu. „Jako se bojao rata“, pričala je. „Bojao se da će nas sve poklati.“

U ljeto 1967. izbio je Šestodnevni rat. Svakodnevno tijekom tih šest dana Eva je hodala do kavane Kassit u ulici Dizengoff u Tel Avivu, gdje je pijuckala *espresso* za jednim od stolića raštrkanih po pločniku, ispod šest slika marionetskih harlekina i glazbenika, koje

je Yosl Bergner naslikao na pročelju. Kavana je služila za okupljanje i ogovaranje dugokosih boema, propalih intelektualaca, putujućih trgovaca, ali i najviših generala, među kojima je bio i Moše Dajan. (Bojnik Ariel Sharon, koji je poslije postao premijer, jedanput je grdio nekog dočasnika: „Gubiš vrijeme u Kassitu i brbljaš o našim operacijama pred novinarima *HaOlam HaZeha* [tjednika koji je izdavao Uri Avnery].“)¹ „Ako si netko i nešto, doći ćeš ovdje tiskati se s ostalima, a takvo trenje zna nadahnuti čovjeka“, govorio je Uri Avnery, jedan od stalnih gostiju. Svakog dana Eva je kući donosila ulomke načutih razgovora, novosti o odvijanju rata. Otac je u nevjericu slušao njezina izvješća o izraelskim pobjedama.

Nakon Šestodnevnog rata Eva je predavala glazbu i ritam djeci u prvom i drugom razredu, uživajući u njihovim improvizacijama. Međutim sljedeće je godine pretrpjela dvostruki gubitak: njezin otac i pisac Max Brod, praški emigrant koji joj je bio poput drugog oca, umrli su u razmaku od samo pet mjeseci. Više nije nalazila užitak ni u sviranju ni u podučavanju glazbe.

Dok je Eva žalovala, izraelski pjesnik i tekstopisac Haim Hefer – još jedan vjerni gost kavane Kassit – preporučio ju je za posao u izraelskoj zrakoplovnoj tvrtci El Al. Sljedeća tri desetljeća radila je kao članica zemaljskog osoblja. „Nisam htjela biti stjuardesa“, pričala je, „jer sam željela biti uz majku.“ Ipak, djetinjasto se radovala slušajući brujanje avionskih motora i gledajući kako aerodromski radnici u jarkim prslucima i sa slušalicama na ušima mašu svjetlećim štapovima da usmjere zrakoplove. Otišla je u mirovinu 1999., kad je imala šezdeset devet godina.

Iako je u El Alu provela toliko godina, nijednom nije poželjela odletjeti u Njemačku. „Nisam mogla oprostiti“, rekla je. Nije se nikad ni udala. „Kad sam čula kako Felix Weltsch [Kafkin prijatelj koji je s Maxom Brodom pobjegao iz Praga u Palestinu] ružno govori o svojoj supruzi Irmu, znala sam da se ne želim udati.“ Pomirivši se sa životom bez djece, živjela je u nekoj vrsti simbioze s majkom Esther i njihovim mačkama u skućenom stanu u Spinozinoj ulici u Tel Avivu.

OČIJUKANJE S OBEĆANOM ZEMLJOM

*Plesna dvorana hotela Central, Prag
20. siječnja 1909.*

Iako nisam emigrirao u Palestinu, barem bih na karti
iscrtao put onamo.
— Franz Kafka Maxu Brodu, ožujak 1918.

Teolog Martin Buber, apostol novog i duhovno dinamičnog judaizma, govorio je u praškom hotelu Central. Pozvalo ga je udruženje Bar Kohba, cionistička skupina koju je predvodio Hugo Bergmann, Kafkin školski drug od prvog do dvanaestog razreda, zajedno s Felixom Weltschom i Hansom Kohnom.¹ Buber, koji je napisao popularne antologije tradicionalnih hasidskih priča iz 18. stoljeća, držao je prvo od tri predavanja o obnovi judaizma (u siječnju 1909. te u travnju i prosincu 1910. godine).¹ To nije bio njegov prvi susret s praškim cionistima – već je 1903. navratio na proslavu desete obljetnice Bar Kohbe – ali bio je najvažniji.

Dvadesetpetogodišnji Max Brod, koji je sjedio u dupkom punoj plesnoj dvorani hotela, uživao je u najavnoj točki: šesnaestogodišnja glumica Lia Rosen zavodljivim je glasom recitirala pjesme

¹ Buberova su predavanja objavljena pod naslovom *Drei Reden über das Judentum*, Rütten & Loening, 1911.

Huga Hofmannsthala (kojem ju je predstavio Rainer Maria Rilke u studenom 1907. u Beču). Također je otpjevala *Uspavanku za Miriam (Schlaflied für Mirjam)* Richarda Beera-Hofmanna, koja sadrži stihove:

Sa mnom će pokopati ono što sam zavrijedio.
Niti što ostavljam, niti sam što naslijedio.²

Kad je Buber stupio na pozornicu, Brodu se činilo da mu oči sjaje oštrom inteligencijom. Broda je oduševljavala retorika tog mudraca o židovskom samoodređenju, grozničava rječitost duhovne obnove. Što znači smatrati se Židovom, pitao je Buber. I kakve zahtjeve židovstvo postavlja na naš duševni život?

Brod je poslije rekao da je ušao na ta predavanja kao „gost i protivnik“, a izišao kao cionist. Zapisao je da prije toga nije osjećao nikakvu mržnju prema samome sebi kao Židovu, ali nije se ni ponosio svojim židovstvom. Susret s Buberom promijenio je težište Brodova odnosa prema židovskom načinu života, ali i njegova odnosa prema Kafki i Kafkinu pisanju. Tada je počelo ono što Brod naziva svojom „borbom s judaizmom i za judaizam“. Buberova predavanja potaknula su Broda da izrazi ono što je poput mnogih drugih Židova njemačkog izričaja do tada samo slutio: propao je njihov pokušaj da se poistovjete s *deutscher Geist* (njemačkim duhom). Osvijestivši taj neuspjeh, Brod se pozabavio onime što je Robert Weltsch poslije nazvao „*die persönliche Judenfrage*“ („osobno židovsko pitanje“). „Nakon gotovo isključive i promišljene posvećenosti estetskim pitanjima, Brod se posve poistovjetio sa židovskim narodom“, zapisao je Weltsch.¹¹

² Lia Rosen poslije će igrati u bečkom Burgtheateru, u Reinhardtovoj družini u Berlinu, kao i u kazalištu na jidišu u New Yorku, te će glumiti u filmu *Der Shylock von Krakau* (1913.). Odselila se u Palestinu 1928. i umrla u Tel Avivu u rujnu 1972. Pokopana je nedaleko od Maxa Broda na groblju Trumpeldor. Velik dio njezine ostavštine (fotografije, scenariji i pisma) danas se čuva u Nacionalnoj knjižnici u Jeruzalemu (Arc. Ms. Var. 465).

To je pitanje proizišlo iz osjećaja začudnosti. „Njemački Židov u češkom Pragu bio je, da tako kažemo, utjelovljenje začudnosti i volje za čudnim u sebi“, piše Pavel Eisner. „Bio je narodni neprijatelj bez vlastita naroda.“ Neki su praški Židovi pobjegli od začudnosti svojeg položaja tako što su umaknuli tamo gdje su se nadali da više neće biti na rubu: u Beč (Franz Werfel), Berlin (Willy Haas) ili Ameriku (kao roditelji Louisa D. Brandeisa). Drugi su se okrenuli radikalnom socijalizmu (Egon Erwin Kisch, koji je izjavio da mu je „domovina u radničkoj klasi“) ili su se krstili. Neki su praški Židovi prihvatili cionizam jer je bio u modi (*Mode-Zionismus*) i nisu ga ozbiljno shvaćali. Drugi, kao Max Brod, ušli su u cionizam vrlo ozbiljno.

Praški cionistički krugovi, koji su bili vrlo mali, okupljali su se oko udruženja Bar Kohba, nazvanog po vođi zadnje pobune Židova protiv Rima.³ Kružila je sljedeća šala: ako bi se u određenoj kavani srušio strop, u trenu bi bio uništen cijeli cionistički pokret u Pragu. Iako je bio brojčano malen, pokret je uspio stvoriti opojnu mješavinu cionizma i socijalizma s toliko uspjeha da su nakon 1918. cionisti držali dva mjesta u praškom gradskom vijeću. Vođe cionističkog pokreta u Pragu, piše Brod,

bili su mladi ljudi iznimno čistog karaktera i vrlo snažnog intelektualnog profila, uzorita skupina kakvu poslije više nikad nisam vidio. Sve se kristaliziralo oko studentske organizacije Bar Kohba. (...) Sve nas je ujedinjavalo uvjerenje da se naš rad mora ostvariti kroz osobne žrtve i djela, ne kroz članke na naslovnicama niti huškačke govore, nego kroz tihi rad u narodu. Naš je prvi cilj bio obnova i uzvisivanje etike i morala ponižene i vrijeđane židovske zajednice koja se, uostalom, po mnogočemu pokvarila u dijaspori. (...) Židovska država koju smo

---

³ Šimun Bar Kohba vodio je židovski ustanak protiv Rima između 132. i 135. n. e. dok nije pao u bitci u judejskim brdima kod Beitara. Bio je glavni lik popularne drame iz 1897. koju je napisao češki pjesnik i dramatičar Jaroslav Vrchlický (1853. – 1912.) i koja povlači prešutne paralele između Židova i Čeha kao dvije potlačene manjine. Udruženje Bar Kohba 1910. godine imalo je pedeset dva aktivna člana.

htjeli pripremiti „tamo dolje“, u Palestini, trebala se zasnivati na pravdi i požrtvovnoj ljubavi među pojedincima, a kao nešto samorazumljivo uključivala je prijateljske geste i pomoć našim susjedima Arapima.

U desetljeću od 1900. do 1909. Brod je ostao ravnodušan prema cionističkom žaru utjelovljenom u Bar Kohbi. Rekao je da još 1905. nije ni čuo za Theodora Herzla, oca političkog cionizma. (Brod se sjećao kako je prvi put vidio Herzlovu sliku na zidu dnevne sobe Huga Bergmanna u praškoj četvrti Podbaba. „Tko je to?“ upitao je Brod.)

Ali 1909. krenuo je u potragu za značenjem židovskog identiteta i moralnim obvezama koje povlači za sobom. Nakon raspada Austro-Ugarskog Carstva i nastanka Čehoslovačke, Brod će biti izabran za počasnog člana (*alter Herr*) Bar Kohbe i dopredsjednika Židovskog nacionalnog vijeća. Također će postati jedan od vodećih predstavnika čeških Židova u novoj republici te će pridonijeti značajnim autonomnim pravima koja je predsjednik Masaryk udijelio čehoslovačkim Židovima. Za vrijeme njegovih cionističkih aktivnosti, rekao je Brod, na nesebičnost ga je poticao ulomak iz Kafkine priče *Pjevačica Jozefina, ili svijet miševa*:

Naš narod, uvijek miran, ne pokazujući ni najmanji znak uzrujanosti, praktički u ulozi gospodara – masa koja je ujedinjena unutar sebe i u osnovi je jedinstveno biće koje, unatoč suprotnom dojmu, može samo davati darove drugima ali nikad ih nije u stanju primati.

U toj priči Kafkin pripovjedač kaže da je mišja pjevačica Jozefina „mala epizoda u vječnoj povijesti našeg naroda“. Mišji narod, dodaje pripovjedač, „uvijek se na ovaj ili onaj način spašavao, ali ne bez žrtava koje užasavaju povjesničare“.

Brod se nije okrenuo kulturnom cionizmu samo da bi prevrednovao svoju vezu sa židovskim narodom, nego i da bi kritizirao težnju novih nacionalnih država da ugrožavaju kolektivni identitet manjina. „Što se mene tiče“, pisao je u cionističkom tjedniku

Selbstwehr, „nema sumnje da ‘židovski nacionalist’ ne može biti ‘nacionalist’ u onom smislu u kojem se ta riječ danas koristi. Zadatak je židovskog nacionalnog pokreta, cionizma, da riječi ‘nacija’ pridruži novo značenje.“ Obnova judaizma – i uskrsnuće hebrejskog jezika – može doći samo ako se ukorijeni u Zemlji izraelskoj. „Iznad svega“, pisao je Brod praškom piscu Augusteu Hauschneru (1850. – 1924.), „židovski nacionalizam ne smije stvoriti samo još jednu šovinističku naciju. Jedini mu je cilj oporavak onog pomirbenog i otvorenog ljudskog genija Židova koji se u naše vrijeme iskvario.“

S padom habsburške dinastije, buđenje nacionalizma dalo je novu hitnost Brodovoj misiji. „Židov koji ozbiljno shvaća nacionalni problem“, pisao je Brod, „danas se zatekao u sljedećem paradoksu: mora se boriti protiv nacionalizma kako bi uspostavio sveopće ljudsko bratstvo (...) i istovremeno mora stajati uz mladi židovski nacionalni pokret.“

Za vrijeme Prvog svjetskog rata Brod je držao tečaj o svjetskoj književnosti – o onima koje bismo danas nazvali „klasicima“ – za židovske djevojke iz istočne Europe koje su pobjegle od rata. U prvom broju *Der Jude*, to je iskustvo nazvao svojom „jedinom utjehom u ovo doba bez duše“. „Iz tih djevojaka izbijaju očaravajuća svježina i neiskustvo“, piše Brod. One su „produhovljene od glave do pete“. U eseju koji je napisao mjesec dana poslije, Brod pravi razliku između svojih učenica i površnijih „zapadnjačkih Židovki“. „Galicijske su djevojke u cjelini mnogo svježije, duhovno jače i zdravije od naših djevojaka.“

Da opravda sve važnije mjesto koje mu je u životu zauzimao judaizam, Brod je napisao traktat od šeststo stranica pod naslovom *Poganstvo, kršćanstvo, judaizam* (1921., objavljen na engleskom 1971.). U tom *opusu*, bio on *magnum* ili ne, Brod razlikuje tri pristupa svjetovnosti – prihvaćanje ovoga svijeta (poganstvo); odbacivanje ovog grešnog svijeta radi „svijeta koji će doći“ (kršćanstvo što kaže „moje kraljevstvo nije od ovoga svijeta“); i prihvaćanje da se ovaj nesavršeni svijet može iskupiti (judaizam). Taj zadnji pristup Brod naziva *Diesseitswunder*, odnosno „čudom ovoga svijeta“. Za

POSLEDNJA NASLJEDNICA I PRODAVANJE KAFKE

*Sotheby's, New Bond Street, London
17. studenoga 1988.*

Kafka nije znao za [Esther] Hoffe, nikad nije razgovarao s njom i nikad se nije upoznao s njom. Nije mu bila srcu prirasla. Nije bilo nikakve rodbinske veze. Nije znao njezine kćeri. Kafka i Hoffe živjeli su i umrli u različitim zemljama. (...) Zamislite kako bi Kafka gledao na prodaju svojih osobnih zapisa – onih istih zapisa za koje je zatražio da se unište – na javnoj aukciji onome tko ponudi najviše, a prodaju ih tajnica njegova prijatelja i njezine kćeri. Ima li to veze s pravdom? — iz presude Okružnog suda u Tel Avivu, lipanj 2015.

Je li onome tko naslijedi Picassovu sliku i želi je prodati zabranjeno to učiniti jer se nije poznavao s Picassom?
— Eva Hoffe, veljača 2017.

Dana 17. studenoga 1988., dva desetljeća nakon smrti Maxa Broda, Esther Hoffe stavila je originalni rukopis Kafkina *Procesa* iz 1914., koji je imao 316 stranica, na dražbu u aukcijskoj kući Sotheby's u srcu londonske četvrti Mayfair. Kafka ga je napisao u deset različitih bilježnica ubrzo nakon što je prekinuo prve zaruke s Felice Bauer. Zaključivši da roman nije uspio, istrgnuo je stranice

iz bilježnica i čuvao ih u radnom stolu u šesnaest svežnjeva papira. Brod je uzeo te svežnjeve iz Kafkina stola i poslije ih dao Esther.

Odluka da se *Proces* stavi na dražbu „bila je vrlo opasan potez“, rekao je Mark Anderson, vodeći kafkolog sa Sveučilišta Columbia. „Mogao je nestati u sefu nekog internetskog milijardera ili japanskog bankara koji želi Kafkin rukopis u svojem vinskom podrumu. Mogao je nestati zauvijek i stručnjaci ga više nikad ne bi vidjeli.“

Klaus Wagenbach, glavni njemački stručnjak za Kafku, zgranuo se zbog istog razloga – time što ga je stavila na aukciju, Esther je dovela rukopis u opasnost da bude prodan privatnom kolekcionaru koji će ga opet zaključati. „Max Brod nije stavio život na kocku spašavajući Kafkine rukopise od nacista kako bi ih sada Esther Hoffe prodavala nimalo ne mareći za književne obveze“, rekao je Wagenbach. „Jako su se ljutili na moju majku nakon prodaje u Sotheby’su“, rekla mi je Eva Hoffe. „Dobivala je prijeteće telefonske pozive u dva ujutro.“

Za Brodova života Esther nije pokušala prodati nijedan Kafkin rukopis. Međutim nakon Brodove smrti to se promijenilo. Na primjer, dvadeset dva pisma i deset razglednica koje je Kafka poslao Brodu, kao i drugi spisi, prodani su na dražbi 1974. godine za 90 000 njemačkih maraka (46 000 eura). Esther je 1981. ponudila autograf Kafkine priče *Svadbene pripreme na selu* Njemačkom književnom arhivu u Marbachu za pozamašnu svotu od 350 000 njemačkih maraka. Arhiv je odbio.

Iste je godine Michael Krueger iz izdavačke kuće Hanser Verlag stigao u Tel Aviv iz Münchena kako bi pitao Esther želi li prodati prava na objavljivanje Kafkinih skica. Esther ga nije htjela pustiti u stan pa su morali razgovarati na stubištu. Uputila ga je na Elija Froehlich, odvjetnika iz Züricha (kao i predstavnika ostavštine Roberta Walsera), koji je rekao Kruegeru da će ga samo gledanje skica stajati 100 000 maraka. Krueger je odbio.

Godine 1988., prije javne prodaje u aukcijskoj kući Sotheby’s, Esther Hoffe sklopila je ugovor sa švicarskim izdavačem Artemis & Winkler. Prepustila mu je prava na objavljivanje dnevnika Maxa

Broda u zamjenu za peteroznamenasti iznos. Dobila je predujam, ali nikad nije predala dnevnik. Posrednik u tom dogovoru bila je Eva Koralnik iz književne agencije Liepman iz Züricha. „Godinama smo je pokušavali nagovoriti da poštuje ugovor, ali stalno je odbijala“, rekla je Koralnik *Haaretzu*. Artemis & Winkler tužili su je zbog kršenja ugovora. „Osobno sam otišla u Švicarsku i sastala se s direktorom izdavačke kuće“, rekla je Eva Hoffe u intervjuu za *Haaretz*. „Objasnila sam mu da naš jedini zahtjev glasi da se ne objave dijelovi koji se tiču obitelji Hoffe. Pristao je i dopustio nam da prođemo kroz dnevnik i šaljemo ih dio po dio. Tužba protiv nas je povučena i namjeravale smo prenijeti materijale prema dogovoru. Međutim, majčin je vid oslabio, jedva je mogla čitati i sve se otegnulo.“

U međuvremenu je Artemis & Winkler otišao u stečaj, a Esther nikad nije vratila predujam. „Kad smo čule da je izdavačka kuća bankrotirala“, rekla je Eva Hoffe, „pitale smo odvjetnika Mibija Mosera što da radimo i kome da vratimo predujam. Rekao je da se nema kome vratiti kad više nema izdavačke kuće.“ S obzirom na prijašnje propale poslove, je li Esther u kući Sotheby's bila spremna poštovati dogovor?

U tjednima prije aukcije, kako bi pobudila interes, kuća Sotheby's izlagala je Kafkin nedovršeni rukopis na turneji po trima gradovima – New Yorku, Tokiju i Hong Kongu.

Na dražbeni dan, ponuditelji su se napeto nadmetali za *Proces*. Stigli su iz New Yorka, Ottawe, Pariza, Bruxellesa, Amsterdama, Berlina, Rima, Züricha, Budimpešte, Moskve, Varšave, Istanbula, pa čak i Tokija, ali nitko nije došao iz Jeruzalema. U sredini prostorije sjedio je četrdesetdevetogodišnji Ulrich Ott, direktor arhiva Marbach. Želio je dodati *Proces* postojećim Kafkinim spisima u arhivu: Kafkinim pismima Mileni Jesenskoj (koja su 1981. nasljednici Salmana Schockena prodali Saveznoj Republici

Njemačkoj, koja ih je dala na trajnu posudbu Marbachu) i rukopisu Kafkine pripovijetke *Seoski učitelj* (kupljenom 1956. na aukciji u Berlinu).

Potonji je bio dar Maxa Broda Hans-Joachimu Schoepsu, koji je zatim dao rukopis na dražbu u Galerie Gerd Rosen (koju je osnovao jedan židovski knjižar 1945. godine). Kupac: Ottov prethodnik i prvi direktor arhiva u Marbachu, Bernhard Zeller. Zeller je rukopis nazvao „prvom stanicom (*Urzelle*) Kafkine zbirke u Marbachu“ i namjeravao je objaviti faksimil. Salman Schocken zatražio je privremenu zabranu tvrdeći da bi Marbachovo objavljivanje priče zadiralo u njegova prava na Kafkina djela. Zeller nije mogao sebi priuštiti međunarodnu borbu oko prava intelektualnog vlasništva sa židovskim izdavačem, i to zbog Kafke, premda je vjerovao da bi Marbach pobijedio. Na kraju je Marbach objavio tekst (ali ne puni faksimil) Kafkine priče 1958. godine, zajedno s posebnom bilješkom koja ističe Schockenova prava na tu građu.

Ali Ott je oklijevao zbog dva razloga. Prvo, procjena je iznosila milijun funta. Drugo, Ott je smatrao da bi *Proces* mogao dobiti prikladniji dom u oksfordskoj Bodleiani, koja je već imala dva rukopisa drugih Kafkinih nedovršenih romana. Osim toga, tamo je radio stručnjak Malcolm Pasley, koji je upravo spremao kritičko izdanje *Procesa*. „Pasley je ranije pokušao dogovoriti prodaju Oxfordu“, napisao mi je Ott u *e-mailu*, „ali obavijestio nas je da nije uspio (bilo je to u doba premijerke Margaret Thatcher, koja je bila vrlo štedljiva po pitanju kulture). On i Kafkina nećakinja Marianna Steiner hitno su nas zamolili da poduzmemo sve što možemo kako bi rukopis završio u Marbachu, a ne u privatnim rukama, što bi ga vjerojatno učinilo nedostupnim za kritičko izdanje.“ Tada se u novinama *Frankfurter Allgemeine Zeitung* pojavio članak uglednog njemačkog novinara i esejista Franka Schirmmachera. Schirmmacher, koji je doktorirao na Kafki, zatražio je od netom stvorene Kulturne zaklade njemačkih saveznih država (Kulturstiftung der Länder) da novčano pomogne Marbachu kupiti rukopis.

KAZALO

- A
Ackermann, Theodor, knjižar 149
Adenauer, Konrad 106
Aderet, Ofer 204
Adorno, Theodor W. 137, 139, 142, 217
Agnon, S. Y. 46, 112, 113, 114, 168
Aichinger, Ilse 237
Albee, Edward 123
Aleichem, Sholem 94, 172
Alfried Krupp von Bohlen und Halbach, zaklada 156
Alsberg, Paul 191
Alter, Robert 87
Alterman, Natan 15, 168
Altmann, Alexander 86
Amichai, Yehuda 15, 49, 204
Amis, Kingsley 15
Am Oved 105, 177
Anders, Günther 85, 161, 162
Ansky, S. 172
Appelfeld, Aharon 107, 111, 113, 173
Ardon, Mordecai 101
Arendt, Hannah 43, 44, 84, 102, 128, 135, 142, 151, 161
Artemis & Winkler 194, 195
Ashkenazi, Yossi 14
Ashman, Aharon 171
Ashwall, Harel 73
Auden, W. H. 84, 218
Auerbach, Erich 44
Auschwitz, koncentracijski logor 77, 112, 141, 175, 183
Avnery, Uri, 10
- B
Bachmann, Ingeborg 208
Balfourova deklaracija 85, 145
Bankier, David 47
Banka Leumi, Tel Aviv 70, 206
Bar Kohba, udruženje 26, 51, 53, 59, 63, 84, 96, 141, 150
Baron, Salo W. 102
Baruch, Isaac Loeb (Brocowitz) 178
Barzilai, Matan 207
Bashan, Refael 179
Bauer, Felice 32, 44, 47, 57, 92, 193, 197, 219
Bauer, Yehuda 47
Baum, Oskar 32
Beardsley, Aubrey 25
Beauvoir, Simone de 218
Beck, Evelyn, *Kafka and the Yiddish Theater* 96
Beckett, Samuel 112
bečka židovska zajednica 81
Beethoven, Ludwig van 134
Begin, Menachem 106
Bellow, Saul 87
ben Abuja, Eliša 93
Ben-Gurion, David 35, 42, 61, 69, 76, 104, 161, 176

- ben Hama, Pinhas 117
 Ben-Horin, Schalom 168
 Benjamin, Walter 110, 140, 162, 205, 216
 Benn, Gottfried 44
 Ben-Tovim, Puaš 65
 Ben-Yehuda, Eliezer 60
 Berdiczewsky, M. Y. 169
 Berendsohn, Walter 177
 Berglass, Ella 182
 Bergmann, Elsa (r. Fanta) 67
 Bergmann, Hugo 51, 67, 102, 180
 Bergner, Yosl 10
 Bezaleli, Amnon 188
 Bialik, H. N. 94, 169, 177, 178, 189
 Binder, Hartmut 162
 Birnbaum, Nathan 60
 Blei, Franz 31, 212
 Bloch, Grete 44, 57
 Bloom, Harold 69, 104
 Bliüher, Hans, *Secessio Judaica* 62
 Blumberg, David 100, 201
 Blumenfeld, Kurt 60
 Bodleiana, knjižnica na Sveučilištu u Oxfordu 44
 Böll, Heinrich 154, 164
 Bondy, Fritz 142
 Born, Jürgen 149, 150
 Bornstein, Sagi 158
 Botstein, Leon 24
 Bowie, David 7
 Brahe, Tycho 141, 179
 Brandeis, Louis D. 53
 Brecht, Bertolt 139, 172
 Brenner, Hagai 77
 Brenner, Y. H. 67, 169
 Breton, André 126
 Briegleb, Klaus 154
 Brod, Adolf [otac] 20
 Brod, Elsa [supruga] 182
 Brod, Fanny (r. Rosenfeld) [majka] 20
 Brod, Henri [oboist, nije u rodstvu] 24
 Brod, Max 24, 39, 51, 60, 71, 84, 88, 96, 106, 117, 132, 137, 140, 159, 167, 180, 185, 187, 190, 198, 216, 219
 Brod, Max, djela:
Abschied von der Jugend (Zbogom mladosti: romantična komedija u tri čina) 29
Achot Ketanah 170
Arkadia 32
Armer Cicero 70
Arnold Beer 30, 32
 autobiografija: *Streitbares Leben (Ratoboran život)* 20
Čudo na Zemlji, ili židovska ideja i njezino ostvarenje 169
Der jüdische Dichter deutscher Zunge (Židovski pjesnik njemačkog jezika) 230
Der Meister (Majstor) 170
Der Prager Kreis (Praški krug) 180
Die Frau nach der man sich sehnt (Žena za kojom se čezne) 26
Die Musik Israels 171
Die Rosenkoralle (Crveni koralj) 180
Diesseits und Jenseits (S ove i s one strane) 170
Dvorac Nornepygge; roman o ravnodušnom čovjeku 28
Ein tschechisches Dienstmädchen (Češka služavka) 25
Galileo u okovima 177
Hebräische Lektion (Sat hebrejskog) 64
Iskupljenje Tycha Brahea 30, 168
Izabrana djela 234
Judinnen (Židovke) 85
Jugend im Nebel (Mladost u magli) 180
 Kafkina biografija 84, 129, 173
Pinkas Katan (Mali saldo) [novinska kolumna] 171
Pisac Franz Kafka 32
Poganstvo, kršćanstvo, judaizam 55
Rassentheorie und Judentum (Rasna teorija i židovstvo) 138
Reubeni, knez Židova 129
Richard i Samuel (s Kafkom, nedovršen zajednički roman) 29

- skladbe 28, 144, 207
Socijalizam u cionizmu 63
Stražar Dan (libreto za operu) 170
Tagebuch in Versen (Dnevnik u stihovi-
 ma) 28
Tod den Toten! 44
Tri faze cionizma 59
Unambo 176
Zauberreich der Liebe (Kraljevstvo lju-
 bavi) 124
 Brod, Otto [brat] 77
 Brod, Sophia [sestra] 20
 Brodski, Josif 208
 Buber, Martin 25, 66, 102, 108
 Bulow, Ulrich von 45
 Butler, Judith 58, 115
- C
- Camus, Albert 104, 112
 Canetti, Elias 17, 103
 Carmel, Abraham (Kreppel) 105
 Casanova 25
 Cassouto, Shmulik 39
 Celan, Paul 44, 105, 154
 Chmurzyński, Wojciech 99
 Clemens, Samuel 122
 Coe, Peter 172
 Coetzee, J. M. 128
 Cohen, Margot 37–39
 Cohen, Oded 13
 Corngold, Stanley 25, 94, 95
- Č
- Čehoslovačka 54, 83, 134, 137, 141, 164,
 213
 Černihovski, Šaul 167
- D
- Dante Alighieri 69, 170, 218
 Danziger, Yoram 12
Das gelobte Land (Obećana zemlja) 64
Davar 168, 171, 188
 Dajan, Moše 10
 de Gaulle, Charles 235
- DellaPergola, Sergio 47
Der Jude 132
 Derrida, Jacques 65
 Diamant, Dora 62, 121, 126
Die Jüdische Rundschau 95
 Die Schmiede, izdavač 130
 Dietrich, Marlene 26
Die Zeit 45
 Dilthey, Wilhelm 153
 Dolejs, Svatopluk 164
 Dostojevski, Fjodor 150
 Dreyfus, Alfred 203
 Dumesnil, René 21
 Dvořák, Antonín 23
- E
- Echte, Bernhard 70
 Edelstein, Jacob 137
 Ehrenstein, Albert 222
 Einstein, Albert 24, 31, 142
 Eisner, Pavel 25, 53
 Eliot, T. S. 181
 Eliot, Valerie 40
 Emrich, Wilhelm 162
 Erenburg, Ilja 111
 Erhard, Ludwig 106
 Eshkol, Levi 106
 Etgar, Yeshayahu 13, 49, 206, 208
- F
- Faktor, Emil 27
 Faynman, Zygmund 92
 Feierberg, M. Z. 108
 Fenves, Peter 30
 Finkel, Shimon 186
 Fischer, Gottfried 135
 Flaubert, Gustave 21, 26
 Flores, Angel 104
 Franjo Josip I. 89
 Freud, Sigmund 217
 Freud, Victor Mathias 141
 Friedländer, Saul, *Franz Kafka: Pjesnik
 sramote i krivice* 131
 Friesel, Evyatar 15

- Frisch, Shelley 42
 Fritsch, Werner 149
 Froehlich, Elio 194
 Fromer, Jakob 95
- G
- Gabrieli, Arnan 48
 Garel, Georges 37
 Geissler, Benjamin 99
 Gelber, Mark 42, 47, 76, 142, 161
 Gellner, Julius 172
 George, Stefan 155
 Gershuni, Gershon 171
 Gluzman, Michael 113
 Goethe, Johann Wolfgang von 23, 134, 150, 151, 153, 155, 157, 159, 206, 212, 218
 Goldfaden, Avrom 92
 Goldstein, Moritz, *Njemačko-židovski Parmas* 160
 Gordin, Jacob 92
 Gordon, A. D. 133
 Gould, Glenn 185
 Grade, Chaim 203
 Graetz, Heinrich 95
 Grafton, Anthony 27
 Grass, Günter 107, 154
 Graves, Robert 15
 Greenberg, Clement 86
 Greene, Graham 15
 Grillparzer, Franz 150
 Gross, John 229
 Grossman, David 203
 Grözinger, Karl Erich 162, 205
 Gruenberg, Abraham 62
 Grunfeld, Frederick V. 181
 Gruppe 47 154
 Grütters, Monika 16
 Guthrie, Tyrone 172
- H
- Ha'am, Ahad 189
Haaretz 47, 71, 73, 102, 186, 195, 204
 Haas, Simon Fritz 189
- Haas, Willy 29, 53, 163
 Habima, kazalište 132, 167, 172, 179, 185
 Habsburško Carstvo 133, 180
 Hácha, Emil 137
Hachavazelet 60
 Halper, Shaun J. 224
 Hammerman, Ilana 105
 Hanser Verlag 194
 Harati, Ilan 71
 Harel, Zvi 37
 Ha-Reubeni, David 129
 Harshav, Benjamin 85
 Har-Shefi, Yoella 186
 Hauptmann, Gerhart 160
 Hauschner, Auguste 55
 Hay, Louis 235
 Hazaz, Haim 168
 Hebbel, Friedrich 150
 Hebel, Johann Peter 150
 hebrejski jezik 55, 60, 64, 159, 169, 174
 Hebrejsko sveučilište 102, 104, 169
 Hedeyat, Sadeq 105
 Hefer, Haim 10
 Heidegger, Martin 44, 155
 Heine, Heinrich 23, 129, 134, 153, 170, 173
 Heinrich Mercy Verlag 134
 Heller, Erich 110
 Heller, Meir 14, 36, 37, 42, 77, 146, 212
 Hermann, Gerti 77, 79, 147
 Hermann, Leo 26
 Herzl, Theodor 48, 54, 59, 61, 150
 Hess, Moses 149
 Hesse, Hermann 27, 44, 133, 160, 176
 Hilel, učenja 83
 Hilsner, Leopold 62
 Hitler, Adolf 111, 137, 139, 160, 161
 Hoffe, Esther (Ilse) [majka] 13, 14, 35–39, 41, 43, 44, 49, 50, 69, 70–75, 78, 79, 104, 170, 178, 186, 187, 189–194, 197–199, 202, 207, 208, 215
 Hoffe, Eva 7, 11, 35, 47, 69, 72, 75, 81, 132, 145, 172, 179, 186, 193–195, 199–201, 204, 206
 Hoffe, Otto [otac] 183, 184